

А. М. Грод, магістр,
Тернопільський державний економічний університет

ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ НА ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ

Перехід до соціальної ринкової економіки і демократичного суспільства в Україні обумовлює зміну політики держави стосовно забезпечення гідного рівня життя громадян та задоволення основних життєвих потреб усіх соціальних верств і груп населення. Її основною складовою є процес регулювання рівня доходів та пошук механізмів їх перерозподілу.

Дана проблема була і залишається предметом дослідження науковців кількох століть. Різні її аспекти знаходимо як в працях мислителя Стародавньої Греції Арістотеля (384—322 р. до н.е.), так і в роботах теоретиків класичної школи політекономії А. Сміта, Д. Рікардо, Р. Кантіллона, Ф. Кене, А. Тюрго, Т. Мальтуса, С. Сісмонді, Д. С. Мілля. Пізніше свої погляди стосовно регулювання доходів населення висловлювали К. Маркс, А. Маршалл, А. Мюллер-Армак, В. Оукен, А. Пігу та інші. Сучасне бачення викладене в працях П. Хейне, М. П. Тодаро, Р. Барра, А. Оукена, П. А. Семюелсона, В. Д. Нордгауза, К. Р. Макконнелла, С. Л. Брю. Ці економісти створили методологічне підґрунтя для продовження наукових пошуків та розробки практичних рекомендацій.

Оскільки ефективне втручання держави у процес розподілу доходів є складовою економічної політики кожної країни на різних етапах її розвитку, то його вивчення набуває особливої актуальності. Руйнівний, дестабілізаційний вплив диференціації доходів відчули практично всі країни, а процес впливу на майнове розшарування був завжди складним, тривалим і здебільшого малоуспішним.

Метою даного дослідження є спроба аналізу поглядів сучасних економістів на проблему державного регулювання доходів, їх систематизації з погляду альтернативи між ефективністю та рівністю, нерівністю й справедливістю розподілу.

В економічній науці однією з найпопулярніших теорій була концепція А. Сміта, який не визнавав необхідності впливу на поведінку роботодавця за допомогою законодавства, але найбільш доцільним способом справедливого розподілу вважав принцип «невидимої руки» ринку. Ця теорія панувала в західній економічній думці до середини ХХ століття.

Автором протилежної теорії — зрівняльного розподілу за безпосередньої участі держави — є К. Маркс. Вищим лозунгом майбутнього устрою суспільства він проголосив: «Кожен за здібностями, кожному — за потребами».

Намагання побудувати суспільство відповідно до цієї ідеї було приречене на поразку. Так, у СРСР, хоча й була досягнута певна ступінь

рівності, але вона опиралася на низький рівень споживання. Принцип рівномірного розподілу значною мірою реалізовано у Швеції, де вдалося досягнути значних успіхів. Однак неминучим наслідком як першого, так і другого, прикладів є проблема соціального утримання, нехтування особистим інтересом і ефективністю.

А. Маршалл, основоположник неокласичного напрямку економічної науки, не схвалював неявних розмірів у розподілі багатства. На його думку, економічна наука наближається до переконання, що немає жодної реальної необхідності і морального виправдання для існування крайньої бідності поруч з величезним багатством. Він підкреслював, що зло, яке необхідно усунути, настільки велике, що проти нього потрібні безвідкладні і найжорсткіші заходи. Він обґрунтував введення фіксованого мінімуму заробітної плати для чоловіків і жінок, створення системи соціального захисту в ринковому суспільстві [3, с. 133].

Позицію А. Маршалла підтримував його учень А. Пігу. Виходячи з теорії граничної корисності, Пігу дійшов висновку, що будь-який перерозподіл доходів зумовлює збільшення сукупного рівня задоволення потреб, позаяк задоволення бідних зростає на більшу величину, ніж зменшиться задоволення багатих [6, с. 155].

У середині XX ст. була розвинута концепція соціального ринкового господарства. Її фундатор, В. Ойкен, негативно ставився до спроб долати соціальні проблеми за допомогою політики інтенсивного і широко-масштабного перерозподілу державою сукупного продукту. На його думку, найкращим способом вирішення «соціального питання» є створення сприятливих умов для ефективного господарювання і вільних господарських рішень. Тому в концепції В. Ойкена соціальна політика розуміється перш за все як «політика господарського порядку». Якщо держава втручається в економічні процеси настільки, що це підриває принципи повної конкуренції, то будь-які благородні наміри соціального вирівнювання доходів у суспільстві виявляються недосяжними. Досягнення цих намірів виявиться ілюзорним, якщо отримувачам соціальної допомоги, можливо, доведеться ще й доплачувати за неї [5, с. 100].

Яскравий представник сучасної економічної науки П. Хейне висловлює думку, солідарну позиції В. Ойкена. Він відзначає, що програми зменшення ступеня нерівності зіткнулися з однією принциповою трудностю: оскільки насправді дохід не розподіляється, він, по суті, не може й перерозподілятися. Ніхто не здатен на свій розсуд ділити суспільний продукт. Найбільше, що може зробити держава, — це змінити правила гри, маючи надію забезпечити кращий результат. Те, що відбудеться потім, вважає він, буде відрізнятися від того, що передбачалося, а можливо й виявиться зовсім іншим, адже розподіл доходів є результатом попиту на виробничі ресурси і їх пропозиції [9, с. 307].

Сучасна наука наводить ряд аргументів на користь нерівності як наслідку і передумови економічного розвитку, а також вказує на слабкі і сильні сторони політики перерозподілу доходів і майна.

Перш за все, підкреслюють, що нерівність у доходах пояснюється різною граничною продуктивністю основних факторів виробництва:

землі, капіталу, праці і підприємницьких здібностей, що формується на основі конкурентного механізму ринку і сприяє підвищенню рівня економічної ефективності. У психологічному плані Й. Шумпетер розглядав нерівність доходів як джерело незадоволення своїм становищем і саме тому чинником людського прогресу. У свою чергу, економічне зростання сприяє підвищенню рівня життя усіх груп населення, в тому числі й бідних.

Аргументом на користь нерівності служить теза неокласичної політ-економії (прикладом цього є модель Харрода-Домара) про те, що високі доходи вузького кола осіб є необхідною умовою формування заощаджень, які є джерелом інвестицій. М. П. Тодаро так обґрунтовує цю думку: «Якщо багаті інвестують у виробництво значну частку своїх доходів, а бідні прошарки населення витрачають усі свої гроші на споживання, то за наявності прямої залежності між темпами зростання ВВП і заощадженою часткою національного доходу економіка з більш високим ступенем нерівності буде розвиватись швидше. В результаті національний дохід і дохід на душу населення з часом стануть достатніми для того, щоб почати їх перерозподіл за допомогою податків і субсидій» [8, с. 151].

Філософську оцінку нерівності економічного становища та доцільності політики перерозподілу дає філософ Дж. Роулс. Суб'єктивну оцінку справедливості суспільства він розглядає з позиції людини, яка опинилася на найнижчій сходинці суспільної піраміди розподілу. З огляду на це, у процесі розробки політики перерозподілу потрібно намагатися підвищувати добробут найбіднішої людини, тобто збільшувати мінімальну корисність. Правило Дж. Роупса дістало назву критерію максміну.

Дж. Роулс заперечує зрівняльний розподіл, бо якщо уряд буде прагнути до повної рівності доходів, то зникнуть стимули до праці і сукупний продукт суспільства суттєво зменшиться, а становище найбіднішого індивіда ще більшою мірою погіршиться. Отже, критерій максміну допускає нерівність, оскільки остання стимулює індивідів до праці, а, отже, й сприяє зростанню можливостей суспільства допомагати бідним [4, с. 287—288].

Поряд з цим, визнаючи необхідність вирівнювання економічного становища, відзначають, що перерозподільча податкова і соціальна парафіскальна системи можуть нанести шкоду сукупному виробництву — тією мірою, якою вони підривають економічні стимули, на яких базується зростання і прогрес економіки. У зв'язку з цим, Р. Барр визначає наслідки політики перерозподілу, проявами яких є:

- небезпека негативного впливу на схильність до заощаджень як власників середніх доходів (відбираючи від них відповідну частину доходів через податки), так і бідних (надаючи їм допомогу і позбавляючи їх турбот про свою безпеку за допомогою заощаджень);

- негативний вплив на схильність до інновацій, адже стягування податків із прибутків спонукає підприємця збільшувати витрати;

- непомірний фіскальний та парафіскальний тиск на середні доходи може призвести до послаблення трудової активності або до її при-

пинення. З іншого боку, надання додаткових доходів бідним може відволікати окремі категорії непрацюючих від спроб і бажання активізувати свою діяльність [1, с. 244].

Негативні наслідки доброчинних програм з'ясовували також К. Р. Макконнелл і С. Л. Брю. До них належать:

- створення недосконалої та неефективної бюрократичної системи, залежної від величезного бюрократичного апарату, що поглинає певну частину коштів платників податків;

- несправедливість як результат того, що нужденні люди можуть отримувати неоднакову допомогу. Це означає, що найбільшу її частку виплачують саме тим, хто має найнижчий рівень доходу і, ймовірно, найменший вклад у багатство нації;

- більшість доброчинних програм, спрямованих на підтримання рівня доходів, послаблюють стимули до праці. Це відбувається тому, що усі вони побудовані так, що вартість долара у заробленому доході менша, ніж у чистому доході. Коли заробіток бідних збільшується, виплати із доброчинних програм зменшуються. Це означає ніби «пода-ток» на заробіток [4, с. 519—520].

Уживаючи заходів щодо перерозподілу доходу від багатих до бідних, уряд може зашкодити економічній ефективності і цим зменшити національний дохід. А. Оукен назвав економічні втрати від перерозподілу доходів «дірявою бочкою». Згідно з його оцінкою, «витікання з відра» перерозподілу є значними: із 350 дол., що їх бідні могли б отримати від заможних, у процесі перерозподілу втрачається 250 дол. [2, с. 514].

Критики цього дослідження вважають, що така оцінка завищена. Зокрема, до них належать П. А. Семюелсон і В. Д. Нордгауз. Про те, наскільки великими є «дірки» перерозподілу, вони розмірковують у своєму знаменитому підручнику з економіки [7, с. 494].

По-перше, бюрократичні витрати на збирачів податків і бухгалтерів для програм соціального забезпечення є очевидними проявами неефективності або прикритими потребами, але вони незначні. На кожен долар зібраних податків припадає пів-пені адміністративних витрат.

По-друге, автори вважають несуттєвим зв'язок між зростанням податків і зменшенням надходжень до бюджету.

По-третє, дані стосовно Сполучених Штатів Америки мало підтверджують погляд про зниження рівня заощаджень та інвестицій під впливом високих податкових ставок. Так, у 1929 р., коли федеральні податкові ставки були низькими, країна заощаджувала та інвестувала 16 відсотків ВВП; у 1973 р. за обтяжливих ставок США і далі заощаджували й інвестували 16 відсотків ВВП. І після суттєвого зниження податків на початку 80-х ця норма досягла найнижчого рівня після часів Великої депресії.

По-четверте, втрати від намагання досягнути рівності мають не лише матеріальний вимір, але й моральний. Система державної допомоги по безробіттю веде до усталення нижчого класу, суспільства людей, що спіймалися в пастку культури залежності, іншими словами це явище має назву інституційного безробіття.

Семюелсон-Нордгауз наводять також доводи критиків витрат перерозподілу, які зводяться до того, що корені бідності містяться у зачарованому колі бідності: неякісне харчування, недостатня освіта, погане виховання й низькі доходи породжують нові покоління бідних сімей. У зв'язку з цим, будь-які намагання суспільства зарадити бідності є марними [7, с. 494—495].

Значно сильнішим є аргумент стосовно доцільності політики перерозподілу. Це, за висловом Макконнелла-Брю, «сумна картина бідності», яку можна виявити у всіх географічних регіонах, серед білого населення і представників інших рас, серед міських і сільських жителів, серед молодих людей і осіб літнього віку, а також працездатних. Програми, що забезпечують охорону здоров'я та відповідне харчування бідним сім'ям, збільшуватимуть продуктивність та ефективність більшою мірою, ніж зменшуватимуть обсяг виробництва. «Розриваючи зачароване коло бідності сьогодні, ми збільшуємо кваліфікацію, людський капітал і продуктивність праці дітей бідних завтра. Програми такого спрямування — це інвестиції, що вимагають ресурсів сьогодні для підвищення продуктивності завтра» [2, с. 515].

Узагальнюючи вищевикладене, можна констатувати, що конкурентний спосіб розподілу є найбільш доцільним з погляду економічної ефективності, але він породжує майнове розшарування учасників конкурентної боротьби і бідність неконкурентоспроможної частини населення. Він не розглядається економічною наукою як найдовершеніша форма соціально справедливого розподілу.

Навпаки, рівномірний розподіл благ і доходів є лише теоретичною конструкцією, але не виправдовує себе при спробах його практичної реалізації. Він породжує бездіяльність, паразитизм, протидію економічним стимулам і ефективному розвитку.

Суспільство не може робити альтернативний вибір між економічною ефективністю і рівністю. Ні ринковий спосіб досягнення конкурентної рівноваги без соціальної участі держави, ні державно-бюрократичний розподіл, що ігнорує закони ринку, не розглядаються економічною наукою як такі, що автономно могли б забезпечувати і розвиток, і справедливий розподіл одночасно.

Сучасний суспільно-економічний прогрес неможливий без опори на економічні стимули і конкуренцію, наслідком чого є майнова нерівність. У той же час, він не буде виправданим без зваженої державної політики перерозподілу. Програми перерозподілу не є безплатними, вони вимагають значних витрат, які можуть знижувати рівень трудової активності населення і національного доходу.

Практичне вирішення компромісу між ефективністю і справедливістю ставить перед економічною наукою низку завдань, а саме:

— взаємодії процесів економічного розвитку — таких як, наприклад, індустріалізація, автоматизація, кібернетизація, інформатизація продуктивних сил, зміна піднесень і спадів тощо — і посилення або послаблення нерівності населення як в середині окремих країн, так і на глобальному рівні;

- зв'язок між рівнем економічного розвитку держави і ступенем розшарування майнового становища її громадян;
- визначення меж майнової нерівності і допустимого рівня диференціації населення;
- пошук вигод від збалансованості між економічною доцільністю і соціально виправданим перерозподілом;
- з'ясування альтернативних переваг, які отримує суспільство у процесі побудови обгрунтованої і послідовної політики перерозподілу.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Барр Р.* Политическая экономия: В 2-х тт. Пер. с фр. — М.: Международные отношения. — 1995, Т. 2.
2. *Макконнелл К. Р., Брю С. Л.* Аналітична економія: Принципи, проблеми і політика. Ч. 2 Мікроекономіка. Тринадцяте видання. Пер. з англ. — Львів: Просвіта, 1999.
3. *Маршалл А.* Принципы экономической науки. В 3-х тт. Пер. с англ. — М.: Прогресс, 1993. Т. 3.
4. *Мзнкю Г.* Принципы зкономик. Учебник. — СПб.: Питер, 2000.
5. *Ойкен В.* Основы национальной зкономии. — М.: Зкономика, 1996.
6. *Питу Л.* Экономическая теория благосостояния. Пер. с англ. — М.: Прогресс, 1985. Т. 1.
7. *Семюелсон П. А., Нордгауз В. Д.* Мікроекономіка. Пер. з англ. — К.: Основи, 1998.
8. *Тодаро М. П.* Экономическое развитие. Учебник. Пер. с англ. — М.: ЮНИТИ, 1997.
9. *Хейне П.* Экономический образ мышления. — М.: Дело, 1992.

Л. О. Гуцайлюк, канд. екон. наук, доцент,
Г. В. Бойко, викладач,
 Тернопільський державний економічний університет

ІНФОРМАЦІЙНА БАЗА КОНТРОЛЮ В БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВАХ

Ринкові перетворення, що відбулися в Україні, вплинули як на роботу бюджетних установ, так і інформаційне забезпечення самого процесу управління фінансово-господарською діяльністю, і, відповідно, на організацію облікового процесу, фінансової звітності та контролю за ними.

В умовах ринкових відносин вся господарська діяльність бюджетних установ і організацій, а також узагальнення зведених даних у формах фінансової звітності повинні постійно проходити належний контроль. Сьогодні, при дефіциті бюджету запроваджено режим жорсткого обмеження бюджетних видатків та інших позабюджетних коштів, які використовують бюджетні установи у своїй діяльності.